С. ТОМАШІВСЬКИЙ

Причинки до пізнання етнографічної теріторії Угорської Руси тепер і давнійше

Рік XIV. Р. 1905 кн. V. Т. LXVII.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

XIV Jahrgang. 1905, V B. B. LXVII.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Вийшло 31/X с. с. 1905.

КНИГАРНЯ НАУОКВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

у Львові, Театральна ч. 1

має на складї між иньшими отсї книжки:

	Корон
Адріян. Аґрарний процес у Добростанах	1·—
Антонович В. Польсько-українські відносини XVII ст.	0·40
„ Чари на Україні	0·45
Барвінський В. Досліди з поля статистики	0·20
Бодянський О. Українські казки, зі вступом і поясненнями	0·50
Боровиковський Л. Маруся, теж	0·26
Брайтенбах В. Біольоґія в XIX в.	0·26
Будзиновський В. Хлопська посілість	2·—
О. Вайсмаєр. Про туберкульозу	0·90
Верн М.. Біблія, студія	0·40
„ Євангеліє, студія	0·40
Верхратський Ів. — Начерк соматольоґії	3·—
„ Знадоби для пізнаня угро-руських говорів, т. 1—2 по	2·—
„ Про говор долівський	1·30
Візнер Ю. Житє ростин у морі	0·10
Гнатюк Вол. Словацький опришок Яношік в народній поезиї	0·50
„ Русини Пряшівської епархії і їх говори	0·70
„ Словаки чи Русини?	0·80
„ Hungarico Ruthenica	0·20
„ Пісенні новотвори в укр.-р. народ словесности	0·55
„ Угроруські духовні вірші	2·50
Грушевський М. Історія України-Руси, т. I, II і III вид. 2, по	7·50
„ т. IV—V див. Збірник іст.-філ. секциї.	
„ Люстрациї королівщин в руських землях XVI в., т. I—IV див. Жерела.	
„ Виїмки з жерел до історії України-Руси ч. I, до пол. XI в.	2·00
„ Розвідки й материяли до історії України-Руси, II—V	12·00
„ Останні романи Г. Сінкевича	0·40
„ Вступний виклад з історії давньої Руси	0·20
„ Хмельницький і Хмельнищина	0·20
„ Звенигород галицький	0·70
„ Похоронне поле в с. Чехах	0·60
„ Описи Ратенського староства	0·60
„ Хронольоґія подій Галицько-волинської лїтописи	1·00
„ Чи маємо автентичні грамоти кн. Льва?	0·50
„ Економічний стан селян в Львівській королівщині XVI в.	0·50
„ Звичайна схема „русскої" історії й справа раціонального укладу історії східнього словянства	0·20
„ Етноґрафічні катеґорії й культурно-археольоґічні типи в сучасних студиях східньої Европи	0·30
„ Спірні питання староруської етноґрафії	0·50
„ Справа українсько-руського університету у Львові	0·50
Драгоманов М. — Листочки до вінка на могилу Шевченка	0·20
„ Рай і поступ 2 вид.	1·00
„ Микола Ів. Костомарів	0·16
„ Літературно-суспільні партії в Галичині	1·80
Еґан Е. Економічне положенє руських селян на Угорщині	0·26
Енґельс Ф. Людвік Фаєрбах	0·50
„ Початки родини, приватної власности і держави	1·50
Етноґрафічний збірник т. I—IV, VII—X і XII по 3·— кор. т. V, VI і XIII—XV по 4·00 кор., т. XI	6·00
Єфремов С. Національне питанє в Норвеґії	0·30
Жерела до історії України-Руси, т. I. — Люстрациї королівщин в землях Галицькій і Перемишльській	4·00
„ т. II: Люстрациї королївщин в землях Перемишльській і Сяноцькій	4·00
„ т. III: теж — в землях Холмській, Львівській і Белзській	5·00
„ т. IV: Галицькі акти з р. 1648—9	4·00
„ т. V: теж — з р. 1649—51	4·00
„ т. VII: — Люстрация королівщин з р. 1570	4·00
Житє і Слово, вістник літератури історії і фольклору, рік 1 і 2 по 10, рік 3	5·00
Заклинський Ром. — Чи можна Федьковича Косованом звати?	0·40
Заневич — Знесенє панщини в Галичині	1·00

ПРИЧИНКИ
до пізнання етноґрафічної теріторії Угорської Руси, тепер і давнїйше.

Подає С. Томашівський.

I.

У LVI т. „Записок“, подаючи огляд працї П. Балоґа про племена на Угорщинї, зробив я пробу критичного провірення угорських урядових статистичних чисел, що дотикають числа і теріторії угорських Русинів[1]). Результат, що до нього я дійшов, був той: мадярська офіціяльна статистика подає фальшиві дати що до руської народности (ст. 26). Той вислїд був оснований головно на порівнанню чисел з обох останнїх угорських конскрипцій (1890 і 1900). При кінцї статї позволив я собі у грішній певности толкувати читачеви, буцїм то „вже більше доказів не треба наводити... що офіціяльна мадярська статистика повна фалшів і що користуваннє нею мусить іти в парі з докладною критикою...“ На жаль, скоренько зрозумів я, що помилив ся. У 6 числї Slovanského Přehledu за 1904 р. появилась статя д. Нідерле п. з. Ještě k sporu ruskoslovenskou hranici v Uhrách, а в нїй ш. автор намагає обороняти ся від закидів, які я поробив йому за довірє до урядової статистики (ст. 34), виявлене в його Етноґрафічній карті Угорських Словаків (Прага, 1903); він упевняє, що сьому жерелови не вірив і не вірить, але тілько

---

[1]) Угорські Русини в сьвітлї мадярської урядової статистики (також окремо).

в поодиноких разах (v jednotlivých případech), загалом (v celku) одначе урядові статистичні числа та їх хитання вказують, на його думку, дійсний стан етнічних відносин на Угорщині (Sl. P. 260). Моя полемічна статя, у відповіди на се, не мала щастя побачити сьвіта, тож рішив я розширити критичний апарат, ужитий у згаданій розвідці, себто порівнати всї дотеперішні урядові конскрипцийні результати роблені самостійним угорським урядом (1869, 1880, 1890, 1900), аби вже справдї не було нїякого сумнїву, чого варта вся урядова угорська статистика.

А що головне непорозуміннє вийшло з того, що Балоґ порівнав вислїд урядової конскрипції р. 1890 що до числа і розміщення поодиноких народностей на Угорщинї з анальоґічними датами, взятими зі статистичних підручників Е. Фейньеша з перед 50 лїт (Fényes Elek, Magyar országnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben, 6 томів, перше виданнє Пешт 1836—1840, друге 1841—1844; тогож автора Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és puszta betürendben körülményesen leiratik, 4 томи, Пешт 1851), тому рішив ся я втягнути сюди й його вказівки, хоч неофіціяльні (оперті головно на церковних схематизмах)[1]).

Як відомо, Балоґ у своїй працї приймив результати урядової конскрипції в повній вірі і так само не мав найменьшого сумнїву про правдивість вказівок Фейньеша, тому порівваннє їх довело до сензацийного результату про „боротьбу народностей“ за пів столїття (диви згадану мою статю, ст. 28—9). Спеціяльно що до етноґрафічної теріторії Русинів вийшло таке, що вони буцїм то за час 1840—1890 стратили 40 громад у користь Мадярів, 176 громад у користь Словаків, 1 громаду у користь Нїмців, разом 217 громад; натомісць здобули 2 мадярські громади, 1 румунську та 1 словацьку — разом 4 громади. Беручи абсолютну й релятну скількість угорських Русинів виходило справдї сензацийно: страти більш анїж $^1/_3$ всеї руської теріторії. Такий вислїд прийнято за правдивий не тілько в журналїстицї, але й у поважних наукових працях, як згадувана

---

[1]) Я мав під рукою комбінований примірник його статистики, III т. (Боршод, Абауй-Торна, Ґимир, Спиш, Шариш, Замлин, Уг, Берег) був із другого видання (1844), IV т. (Уґоча, Марамарош, Сатмар, Саболч) із першого видання (1839); не знаю напевно, але мінї здаєть ся, що тт. IV—VI взагалї не мали другого видання, лише три перші.

проф. Нідерле. - У названій моїй статї я висловив свій сумнів що до вартости подібних обчислень (ст. 30—33) та пробував загально (не маючи під рукою анї Фейньеша, анї иньших урядових обчислень) зредукувати сї „страти“ у межі правдоподібности, довівши до того, що найвисше 27 руських громад можна признати винародовленим за вказаних 50 літ, а й то з усякими застереженнями (ст. 33—34). Тепер прийдеть ся дещо змінити сей погляд, коли стало можливим приглянути ся близше вказівкам Фейньеша й иньшим урядовим конскрипцийним результатам; числа вийдуть дещо инакші, та за те основна гадка полишаєть ся, навіть кріпшає.

Подаю отсе низше реєстр понад 500 громад, разом із означеннєм, до якої народности зачислювано їх людність у рр. 1839 до 1851 (Ф. = Фейньеш), 1869, 1880, 1890 і 1900. Буква **р** означає Русинів, **м** Мадярів, **с** Словаків, **н** Німцїв (окрім Жидів), **в** Волохів. Коли котра з букв стоїть одинцем, значить, що громада племінно чиста або майже чиста (90%), дві або три букви побіч себе означають, що абсолютна або релятивна більшість за першою з них, иньші означають племінну меньшість (тим меньшу чим далї на право). Меньшість звичайно означувано від 10%, що до Мадярів (в рр. 1869 і 1880) навіть понизше. Коли сю міру приложено й до иньших, подано відповідний знак (*). При перших 15 громадах (Боршод) подано в переднїй рубрицї (Ф.) подвійні знаки: горішнї взято з другого видання статистики Фейньеша (1844), долїшнї з його словаря 1851 р.; тілько там де означення в обох сих разах однакові, поставлено один спільний знак.

У сей реєстр увійшли відповідні громади з самої тілько північної Угорщини — центральної теріторії Русинів, себто головні столицї: Спиш, Шариш, Землин, Уг, Берег, Уґоча, Марамарош, та сусїднї: Гимир, Боршод, Абауй-Торна, Саболч і Сатмар. Дальші кольонїї Русинів в середній і південній Угорщинї, Семигородї та Славонїї поминаємо; вони не мають прінціпіяльної вартости в тім разї та підпадали за сей період справдї ріжним перемінам, мало ще знаним.

Ч.	Столиця	Громада	Ф.	1869	1880	1890	1900
1	Борсод	Шайов-Сиґед (Sajó-Szöged)	рм/мс	м	м	м	м
2		Гив-Керестур (Hő-Keresztur)	мр/?	м	м	м	м
3		Ш. Петрі (Sajó-Petri)	рс/рм	м	м	м	м
4		Ш. Палфалва (Sajó-Pálfalva)	р	м	см	см	см
5		Ш. Вамош (Sajó-Vámos)	мр/м	м	м	м	м
6		Вж. Жолца (Felső-Zsolcza)	рс/с	мс	мс	м	м
7		Ґиримбиль (Görömböly)	р/мс	мр	см	мс	м
8		Дубічань (Dubicsány)	мр/м	м	м	м	м
9		Мучонь (Mucsony)	р/рм	мр	см	мс	см
10		Каллов (Kálló)	мр/мс	мнс	ср	мс	м
11		Ірота (Irota)	р	м	см	рм	мс
12		Абод (Abod)	рм/м	мр	см	м	см
13		Ракаца (Rakacza)	р/мр	мр	рм	см	см
14		Вислава (Viszló)	р/мр	мр	см	мср	см
15		Дебрейте (Debréte)	мр/м	мр	м	м	м
16	—	Бараконь (Barakony)	р	мр	мс	мс	м

Ч.	Столиця	Громада	Ф.	1869	1880	1890	1900
48		Сеня (Szina)	мср	мср	мс	мс	мс
49		Кральовець (Királynép)	ср	ср	с	с	ср*
50	Ґимир	Вернар (Vernár)	р	рс	с	с	с
51		Тельґард (Telgárt)	р	рс	с	с	с
52		Шумяц (Sumjácz)	р	нр ?	с	с	с
53	Спиш	Завадка (Zavadka)	р	с	р	р	рс
54		Порач (Porács)	р	с	р	р	р
55		Койшів (Kojsó) [falu	р	с	р	р	с
56		Гельцманівці (Nagy-Kunch-	р	с	с	ср	с
57		В.Словинка (Felső-Szlovinka)	р	с	ср	р	р
58		Н.Словинка (Alsó-Szlovinka)	р	с	рс	р	рн
59		Подпроч (Lazonpatak)	с	с	р	ср	с
60		Н. Репаші (A. Répás)	с	с	р	с	с
61		Ториски (Toriszka)	р	с	рс	р	с
62		Годермарк (Hodermark)	р	с	р	р	р
63		Якубяни (Jakubján)	р	с	р	р	р
64		Сулин (Szulin)	р	р	с	р	р
65		Кремпах (Krempach)	р	с	р	р	с
66		Орябина (Jarembina)	р	с	р	р	р
67		Камінка (Kamjonka)	р	с	р	р	р
68		Ґранастів (Granasztó)	р	с	с	с	с
69		Мнишик (Mnisek)	с	с	с	с	рс
70		Лачнів (Lacsnó)	р	с	с	с	с
71		Буяк (Buják)	р	с	с	с	с
72		Пекляни (Pillerpeklén)	рс	с	с	с	с
73		Любовець (Lubócz)	р	с	с	с	с
74		Квачани (Kvacsán)	р	с	с	с	с
75	Ш	Клемберк (Klembérk)	р	с	р	ср	с

17	Абауй — Торна	Ґорватик (Horváti)	рм	мр	м	мс	м
18		Сент-Якаб (Szent-Jakab)	мр	м	м	м	м
19		Гачава (Falucska)	р	мр	с	с	см
20		Кань (Kány)	р	мр	рм	см	мр
21		Перече (Perecse)	р	м	см	мс	мс
22		Біттиш (Büttös)	мр	м	мс	мс	м
23		Сеста (Szeszta)	мр	мр	м	м	м
24		Опатовції (Apáti)	р	мр	см	м	мс
25		Н. Ґадь (Alsó-Gagy)	рм	мр	см	м	м
26		В. Вадас (Felső-Vadász)	рм	м	м	мс	мс
27		Руська Ґадна (Orosz-Gadna)	р	м	рм	см	м
28		Кейть (Kéty)	р	м	м	м	мр
29		Гомроґд (Homrogd)	мр	м	м	м	м
30		Ґарадна (Garadna)	мр	мр	мс	м	мс
31		Монай (Monaj)	мр	м	м	м	м
32		Ньишта (Nyésta)	мр	м	м	м	м
33		Солнок (Szolnok)	р	м	см	мр	мр
34		Силед (Hernád-Szölled)	рмс	мр	мс	см	м
35		Шельеб (Selyeb)	мр	м	м	м	м
36		Уйлак (Ujlak)	р	м	м	м	м
37		Бодокив-Варалья (Bodokő-	мр	мр	м	м	м
38		Філкегаза [Váralja)	р	мр	с	см	м
39		Пере	мр	мр	м	м	м
40		Модьоровшка (Mogyoróska)	р	рм	м	мс	мр*
41		Башков (Baskó)	р	рм	с	м	м
42		Белша (Bölzse)	рс	срм	с	см	см
43		Бочард (Bocsárd)	рс	рс	м	с	см
44		Здоба (Zdoba)	р	рс	с	с	с
45		Клячанов (Kelecseny)	р	р	с	с	с
46		Уйварош (Ujváros)	рс	рс	с	см	см
47		Калша (Kalsa)	рсм	рсм	с	см	см

76	Шариш	Седлиції (Szedlicze)	рс	с	с	с	ср*
77		Миклушівції (Miklós-Vágás)	р	р	с	рс	р
78		Янів (Janó)	ср	с	с	с	с
79		Ренчишів (Rencsissó)	р	с	рс	рс	рс
80		Блажів (Balazvágás)	р	с	рс	ср	рс
81		Штельбах (Stelbach)	р	с	с	р	р
82		Дячів (Decső)	ср	с	с	с	с
83		Ганиґівції (Hőnig)	р	с	с	ср	ср
84		Луцина (Litinye)	р	с	с	ср	рс
85		Якобяни (Jakoris)	р	с	с	с	рс
86		Олійник (Olejnok)	р?	с	с	рс	ср
87		Шома (Som)	р	с	р	ср	рс
88		Ряшів (Ressó)	р	с	р	р	р
89		Завадка (Zavadka)	р	с	р	р	р
90		Ґералт	р	с	с	с	рс
91		Жатківції	р	с	с	с	рс
92		Городиско	р	с	с	рс	рс
93		Балпотак	ср	с	с	с	с
94		Фулянка (Fulyán)	р	с	с	рс	с
95		Кокіня (Kökény)	р	с	с	с	с
96		Керештвей (Köröfő)	р	с	с	с	с
97		Рус. Нове село (Sósujfalu)	р	с	с	с	ср
98		Верганівції (Várgony)	р	с	с	с	с
99		Шеняківції (Senyék)	рс	с	с	с	с
100		Шамброн (Feketekút)	р	с	р	рс	р
101		Баїровець (Bajorvágás)	р	с	с	р	р
102		Ґромош	р	с	с	рс	с
103		Визранка (Pusztamező)	р	с	р	р	с
104		Киів	р	с	р	р	р
105		Ястреб (Jesztreb)	р	с	р	с	р
106		Чирч	р	с	р	р	р

Ч.	Сто-лиця	Громада	Ф.	1869	1880	1890	1900	Ч.	Сто-лиця	Громада	Ф.	1869	1880	1890	1900
107		Воля (Orosz-Volya)	р	с	р	р	р	167		Местиско	ср	с	с	с	с
108		Обручно	р	с	р	р	р	168	ш	Сорочин	ср	ср	с	с	ср
109		Гайтувки	р	с	с	рс	р	169		Дуплин (Banyavölgy)	с	р	с	с	рс
110		Уяк	р	с	р	р	р	170		Раківці	р	р	с	р	р
111		Орлів	р	с	рс	р	р	171		Вислава	р	р	с	с	р
112		Легнава (Lagnó)	р	с	р	р	р	172		Крушинець	р	р	с	рс	р
113		Старина	р	с	р	р	р	173	и	Тишинець	ср	с	с	с	ср
114		Матисова	р	с	р	р	р	174		Прикре	р	р	р	р	с
115		Липник	р	с	р	р	р	175		Бодружал	р	р	р	р	с
116		Сулин	р	с	ср	р	р	176		Мироля	р	р	р	р	с
117		Львів (Livó)	р	р	} р	р	р	177	р	Сухе	р	р	р	р	с
118		Львівська Гута	р?	с		рс	рс	178		Пстрина	р	р	р	р	с
119	ш	Мальців	рс	р	рс	с	ср	179		Грибова (Gribó)	р	р	р	р	с
120		Лукова	р	ср	рс	р	р	180		Ольшавка	р	р	с	р	р
121		Ленартів	ср	с	с	с	с	181	а	Вишківці	р	р	с	с	р
122		Ґерлахів	р	с	с	с	р	182		Собош	р	с	с	р	р
123		Криже	р	с	р	с	с	183		Фіяшиці (Fijás)	р	с	с	р	р
124		Боґлярка	р	с	р	с	с	184		Матіївці (Matévágás)	р	с	с	р	р
125		Криве	р	с	р	р	с	185		Кобульниця	р	р	р	р	с
126		Кружльова	р	р	с	р	р	186	Ш	Мичак	рс	с	с	ср	с
127	и	Курова	рс	р	р	р	р	187		Дюрдьош (Györgyös)	р	р	рс	с	ср
128		Фричка	р	с	р	р	р	188		Влача	с	с	с	рс	с
129		Реґетів	р	р	р	с	с								
130		Стебник	р	р	с	с	с	189		Земп. Дрична	р	р	р	с	с
131		Комлоша	р	р	с	р	р	190		Шар. Дрична	р	р	р	с	с
132		Зборів	ср	с	с	с	с	191		В. Владича	р	р	р	с	с
133		Длуга Лука (Hossùrét)	ср	с	с	с	с	192		Н. Владича	р	р	р	с	с
134		Брезувка	р	с	с	рс	рс	193	н	З. Сташківці	р	р	ср	р	с
135		Чернина (Czernina)	р	р	р	р	с	194		Ш. Сташківці	р	р	с	р	с

136		Ортутова	р	с	р	р	р	195		Микова	р	р	р	с	ср
137		Липова	р	с	с	с	р	196		Поляна (Sztropkó-Polena)	р	р	р	с	с
138		Шашова	р	с	с	с	р	197		Ґавай	р	р	р	с	ср
139		Н. Воля (Alsó·Volya)	ср	с	с	с	с	198		Маківці	р	р	р	с	с
140		Рівна	р	р	р	р	с	199		Велкроп	р	р	р	с	р
141		Малинарівці	р	с	р	р	р	200	и	М. Березница (Kis-Brezny-[icze	р	рс	р	р	р
142		Беняdиківці (Benedikócz)	р	с	с	рс	с	201		Войтівці	р	р	р	с	р
143	р	Щавник	р	р	р	с	с	202		Сальник	р	р	р	с	р
144		Кожани	р	с	с	рс	рс	203		Поточки	р	р	р	с	р
145		Шапинець	р	с	р	р	р	204		Пуцаківці (Puczák)	р	р	р	с	р
146		Штефурів	р	с	р	р	рс	205	л	Колбівці	р	р	р	р	с
147		Вальківці	р	с	с	р	р	206		Якушівці	р	ср	р	р	с
148		Н. Орлик (Alsó Orlich)	р	р	с	с	р	207		Крижлівці	р	р	р	рс	с
149		Юркова Воля	р	р	с	с	рс	208		Брусниця	р	р	р	р	с
150		Ґавранець	р	р	р	р	с	209		Бокша	р	р	р	ср	с
151	а	Довгуня (Dolhonya)	р	р	р	р	с	210		Шандал	рс	ср	с	ср	с
152		Свидннчки	р	р	р	р	с	211	м	В. Ольшава (F. Olsva)	р	р	р	р	с
153		Кружльова	р	р	р	р	с	212		Н. Ольшава (A. Olsva)	рс	р	ср	с	ср
154		Капишова	р	р	р	с	с	213		Минївці	р	р	р	р	рс
155		В. Писана	р	р	с	р	р	214		Мразівці	р	р	р	р	с
156		Н. Писана	р	р	с	р	р	215		Бжани (Bodzás)	р	с	р	с	с
157		Доброслава	р	р	с	р	р	216	е	Петейовці (Petőf)	?	р	с	с	с
158		Крайня Порубка	р	р	с	р	р	217		Токаїк (Orosz-Tokaj)	р	р	р	ср	с
159	ш	Кр. Бистра	р	р	р	р	с	218		Грабовець (Sztr. Hrabócz)	р	р	с	р	с
160		В. Комарник	р	р	р	р	с	219		Детрик	р	р	с	р	с
161		Н. Комарник	р	р	р	р	с	220		Валків	р	р	с	р	с
162		Ладомирова	р	р	р	р	рс	221	з	Петківці	р	р	р	р	с
163		Н. Ядлова (Alsó-Jedlova)	р	р	с	р	р	222		Бистра (Sztr. Bisztra)	р	р	р	с	с
164		В. Свидник	р	ср	р	р	рмс	223		Варихівці	р	р	р	с	р
165		Н. Свидник	р	р	р	р	рс	224		Репеїв	р	р	р	с	р
166		Грабівчик	р	р	с	р	р	225		Праврівці	р	р	р	с	р
								226		Стропк. Олька	р	р	р	с	р

Ч.	Сто-лиця	Громада	Ф.	1869	1880	1890	1900	Ч.	Сто-лиця	Громада	Ф.	1869	1880	1890	1900
227		Кайня (Orosz-Kajna)	р	р	р	ср	р	286		Раковець	р	рс	с	с	с
228		Петрівції (Orosz-Petrócz)	р	р	ср	с	ср	287		Сухе	рс	ср	с	с	с
229		Кошаровції	ср	с	с	с	с	288		Михальовції (Nagy-Mihály)	ср	ср	см	см	мс
230		Пакастів	рс	с	ср	с	ср	289		Мочарани (Mocsár)	ср	ср	с	с	с
231		Поруба (Orosz-P.)	р	р	р	ср	р	290		Красновції	ср	ср	с	с	с
232		Притуляни	р	р	р	с	р	291		Поздишовції (Pazdics)	ср	ср	с	с	с
233		Рогожник	р	р	р	с	с	292		Шамудовції (Sámogy)	рс	рс	с	с	см
234		Рафаївції	р	р	с	рс	рс	293		Тарговище (Vásurhely)	ср	ср	см	с	с
235		Ґіровції	р	р	с	с	с	294		Лашковції	рс	рс	с	с	с
236		Кажмир (Orosz-Kazmér)	р	р	с	р	рс	295		Ластомир	ср	ср	см	с	см
237		Штефанівції [Radvány)	р	р	с	р	с	296		Фішар (Füzesér)	мр	мр	см	см	с
238	Н	Збудська Радвань (Izbugya-	р	р	рс	р	рс	297	Н	М. Жбинції (K. Csebb)	р	ср	с	с	с
239		Збудськ. Берестів Izb. Bre-	р	р	р	с	р	398		В. Жбинції (N. Csebb)	ср				
240		Лісковець (Leszkócz) [sztó	ср	р	с	ср	с	299		Гаталів (Gatály)	ср	ср	с	см	см
241		Сопковції	р	с	с	с	с	300		Ложин (Lazony)	ср	ср	с	с	с
242		Дідачів (Dedasócz)	р	р	с	с	с	301		Брацовції (Berettő)	ср	ср	с	с	с
243		Машковції	р	р	с	с	с	302		Фалкушовції	р	р	с	с	см
244		В. Грушів (F. Körtvelyes)	ср	с	с	с	с	303		Дубравка	рс	рс	с	с	см
245		Дара	р	р	с	р	р	304		Сліпковції (Szelepka)	ср	ср	с	с	с
246	И	Старина	р	р	см	р	р	305	И	Качанів (Kacsánd)	ср	ср	с	с	с
247		Стакчин	р	рс	с	р	рс	306		Славковції (Szalók)	рм	рм	см	см	см
248		Нехваль-Полянка	р	р	р	р	с	307		Марковції (Márk)	смр	смр	с	с	с
249		Зубне	р	с	с	р	с	308		Малчиції (Málcza)	смр	смр	см	см	см
250		Стриївції	р	р	с	с	р	309		Копчани (Hegyi)	мрс	мрс	мс	м	мс
251		Шмугівції	р	р	р	с	р	310		Петриковції (Petrik)	ср	ср	с	с	см
252		Убля	р	р	р	ср	р	311		Нейзпешт (Куцани)	рм	р	мс	мс	мс
253		Валашківції	р	р	р	ср	р	312		Цабів (Czabócz)	р	рс	рсм	ср	ср
254	Л	Хомець (Helmeczke)	ср	с	с	с	с	313	Л	Сеч. Полянка	ср	ср	с	с	с

255		Ґажина	рс	с	с	с	с	314		Стан ковції	р	р	с	с	с
256		Гуменне (Homonna)	ср	срм	см	см	см	315		Кравяни (Kereplye)	р	рс	с	с	с
257		Лацковції (Láczfalva)	рс	с	с	с	с	316		Бачків	рс	рс	с	рс	ср
258		Камениця (N. Kemencze)	ср	с	с	с	с	317		Дарґів	р	рс	с	с	с
259		Страбске (Mogyoróska)	ср	с	с	с	с	318		Дворянки (Techna)	рс	р	с	с	с
260		Златник (Aranyospatak)	р	р	с	с	с	319		Тарновка	р	р	с	с	с
261		Глинне (Agyagos)	ср	ср	с	с	с	320		Сечовції (Gálszécs)	рсм	смр	см	с	см
262	м	Рудльов	р	рс	с	с	с	321	м	Когановції (Kohány)	рс	ср	с	см	с
263		Чичава (Csicsóka)	р	р	с	с	см	322		Збегнїв (Zebegnyő)	р	р	с	с	с
264		Майоровції	ср	с	с	см	см	323		Грядки (Gerenda)	рс	с	с	с	с
265		Вар. Чемерне	ср	рс	с	см	см	324		Войчиції (Vécse)	рс	рс	с	с	с
266		Юско-Воля	р	ср	с	с	с	325		Миґлїсів (Miglész)	рм	ср	см	с	с
267		Вехець (Vehécz)	ср	ср	с	с	с	326		Русковції (Nagy-Ruszka)	р	р	с	с	мс
268		Кам. Поруба (Kő-Poruba)	р	р	с	с	с	327		Русків (Kis-Ruszka)	рм	р	см	см	см
269		Банське	р	р	с	с	р	328		В. Озоровції (N. Azar)	смр	см	см	см	см
270	е	Давидів (Dávidvágás)	р	р	ср	с	с	329	е	М. Озоровції (K. Azar)	рс	см	см	см	с
271		Сачурово (Szacsur)	ср	рс	с	с	с	330		Керестур (Szécs-K.)	рс	срм	см	с	с
272		Поша	рс	рс	с	с	с	331		Еґреш	смр	мр	см	см	см
273		Тав. Полянка	р	с	с	с	с	332		Чельовції (Cselej)	рсм	рс	см	с	см
274		Н. Грабовець	ср	ср	см	см	см	333		Мад. Жипів (M. Izsép)	мр	рм	см	см	см
275		Порубка	р	р	с	с	с	334		Клячанів (Kelecseny)	рм	рс	с	с	см
276		Орески	ср	ср	с	с	с	335		Станча (Isztáncz)	р	р	с	с	с
277		Кривощани	ср	ср	с	с	с	336		Упор	р	р	с	с	см
278	з	Страске (Ormezö)	—	ср	с	с	см	337	з	Кажу (Кожухів)	мр	мр	см	мс	мс
279		Воля (Laborcz-V.)[mernye)	р	р	с	с	с	338		Гардіча (Гардище)	мр	мр	мс	мс	мс
280		Пусте Чемерне (Mark-Cse-	рс	рс	с	с	см	339		Требишів (Töke-Terebes)	рс	рсм	см	с	см
281		Н. Грушів (A Körtvelyes)	ср	с	с	с	с	340		Сільваш (Szilvás-Ujfalu)	ср	с	с	с	см
282		Нацина Весь (Natafalva)	рс	рс	с	с	см	341		Кузмиції (Kozma)	рс	ср	см	см	см
283		Лесни (Leszna)	р	рс	с	с	с	342		Колбаша	мр	мср	см	мс	мс
284		Петровції	ср	ср	с	с	с	343		Біште	мр	м	м	м	мс
285		Тополяни	р	р	ср	с	с	344		В. Казмир	смр	мс	см	см	см

Ч.	Столиця	Громада	Ф.	1869	1880	1890	1900	Ч.	Столиця	Громада	Ф.	1869	1880	1890	1900
345		М. Казмир	р	рм	см	см	см	404		Порубка (Ördög Porubka)	р	р	с	с	с
346		Ластовці	мрс	мс	мс	мс	см	405		Тибава (Tiba)	рс	р	с	см	см
347		Мігалї (Михаляни)	мр	мс	мс	мс	м	406		Войнатина	ср	р	с	с	с
348	н	Велейте (Веляті)	ср	рс	см	см	м	407		Поростово	рс	мр	с	см	с
349		Ґерчель	мр	мр	см	см	мс	408	г	Гусак	ср	р	с	с	с
350		Баранч	рмс	мс	см	см	м	409		Корумля	р	р	см	с	с
351		Уйлак (Bodzás U)	рсм	мс	см	мс	см	410		Петровці	ср	р	с	с	с
352	и	Кісте	рм	мср	см	см	см	411		Колибабовці	р	мр	с	с	с
353		Сірньеґ	мр	мс	м	м	м	412		Орехова	р	р	с	с	с
354		Мад. Естреб	мр	мс	см	см	мс	413	у	Карчава	рс	р	с	с	см
355		Імреґ	мр	мс	мс	м	м	414		Сейків	рс	мр	с	с	с
356	л	Кашов	рс	мс	с	см	см	415		Крести (Kereszt)	?	р	с	с	ср*
357		В. Тороня (N. T.)	мр	рм	мс	м	см	416		В. Німецьке F. Hémeti)	ср	мр	с	с	с
358		Вітань	срм	срм	мс	м	м	417		Н. Німецьке (N. N)	ср	мр	см	см	смр
359		Матяшгаза	мр	см	м	м	м	418		Єнковці (Jenke)	мр	мр	см	см	см
360	м	Міковгаза	мр	мр	см	мс	мс	419		Лучки	срм	ср	с	с	с
361		Рудабанячка	рм	м	н(?)	с	с	420		М. Залужиці (Kis-Zalacska)	рс	р	с	с	с
362		Шатор. Уйгель	рмс	мср	мс	м	мс	421	г	В. Залужиці (Nagy-Z.)	рс	р	с	с	с
363		Земплин (Землин)	мр	рмс	мс	м	м	422		Ґажин (Gezsény)	рсм	ср	с	с	с
364		Цейке (Цейків)	ср	см	см	см	мс	423		Страйняни, Стройна	р	р	см	см	с
365	е	Вейль	мр	м	м	м	м	424		Вербовці	рс	р	с	с	с
366		Дамовц (Дамовці)	мр	м	м	м	м	425		Чечегів	ср	р	с	с	с
367		Рад	мр	мр	м	м	м	426		Ястрабє (Jesztreb)	рс	с	с	с	с
368		Добра (Добряни) (Kis-D.)	мр	м	м	м	м	427	у	Іначовці (Solymos)	рсм	р	с	с	с
369	з	Полян, Полянка (Lelesz-	мр	м	м	м	м	428		Ребрин	рсм	с	см	с	см
370		Сердагень(Bodzog-Sz)[Pol.)	мр	м	м	м	м	429		Крашок (Kraska)	р	р	с	с	с
371		Ардов (Végardó)	рм	м	мср	см	мс	430		Сенне	срм	рс	с	с	с
372		Комлошка	р	рм	с	р	мр	431		В. Стретава N.-Szeretva)	мр	ср	см	см	см

373		Бекеч	мр	м	м	м	м	432		М. Стретава (Kis-S.)	мр	рс	см	с	св
374		Тарнава, Тернавка (Tarna)	рс	рс	с	с	с	433		Онокївцї (F. Domonya)	ср	мр	с	ср	с
375		Калуша	р	р	с	с	с	434		Ужгород (Ungvár)	рмсн	мрн	мсн	мсн	мсн
376		Клокочів	с	р	с	с	с	435		Радванка (Radváncz)	рмс	мр	мрс	мс	мср
377		Кусин	рс	р	с	с	с	436	г	Бозош	ср	ср	срм	см }	мср*
378	г	Йовса	рс	р	с	с	с	437		Ир-Дарма (Ör Darma)	мр	м	м		
379		Нїм. Поруба	р	р	с	с	р	438		Загар	мр	мр	с	с	с
380		В. Ремета	р	мр	с	с	с	439		Бежовцї (Bező)	мр	мр	см	с	см
381		Убреж	рс	р	с	с	с	440		Пінковцї (Pinkócz)	мр	мр	см	см	мс
382		Гнойне (Hanajna)	рс	р	с	с	с	441		Теґеня	рс	рс	с	см	см
383		Фекишовцї (Fekéshaza)	ср	р	с	с	с	442	у	Лакарт	рс	рс	мс	с	с
384	у	Завадка	р	рс	с	с	мс	443		Висока	мрс	мрс	с	с	с
385		Ґайдош [vistye)	р	р	с	с	с	444		Баянгаза	мр	мр	мс	м	м
386		Блатне Ревище (Sáros-Re-	рсм	рс	с	с	с	445		Керейс (Крисов)	мр	м	м	м	м
387		Гамре (F.Remete-Vásgyar)	—	нр ?	с	сн ?	с	446		Шишловцї (Sislócz)	р	р	мс	м	м
388		В. Рибницї	р	р	с	с	с	447		Паловцї	мрс	мрс	см	с	см
389		Єсенїв	р	р	с	с	с	448		Матьовцї	мр	мр	м	м	м
390		Рускївцї	р	р	с	с	с	449	г	Клячани (Kelecsèny)	мр	мр	м	м	м
391		Н. Рибницї	р	р	с	ср	ср	450		Ґалоч	мр	мр	м	м	м
392		Бунковцї	р	р	с	с	с	451		М. Селменц	мр	мр	м	м	м
393		Н. Ремета (Sáros-R.)	р	мр	с	с	см	452		Штрукша	мр	мр	м	м	м
394	г	Хлївище	р	р	р	рс	с	453		Минай	мр	м	м	мс	м
395		Башківцї	р	р	с	с	с	454		Сірте (Szürte)	мр	мр	м	м	м
396		Підгороде (Vóralja)	р	р	рс	р	ср*	455	у	Гомок	мр	мр	м	м	м
397		Гуньківцї	р	р	ср	рс	с	456		Баране, Баранчі,	рм	мр	рм	рм	рм
398		Конюш	р	р	с	с	с	457		Часловець	рс	рс	м	м	мр*
399	у	Горна	рс	р	с	с	с	458		Довгополе (Hosszùmező)	рм	мр	м	мс	мр
400		Собранцї	рс	мр	см	см	см	459		Глубока	рс	рс	рс	рс	р
401		Комаровцї	ср	р	с	см	с	460		Путка-Гелмець	мр	м	м	мр	мр
402		Острів	ср	р	с	с	с	461		Середне	рмс	мрс	рсм	смр	рсм
403		Прикопа	р	р	с	с	с	462		Звірська Гута (Izvorhuta)	—	р	р	ср	рс

Ч.	Сто-лиця	Громада	Ф.	1869	1880	1890	1900
463	Берег	Пасіка	р	р	р	м	р
464		Мункачово	мрн	мрн	мнр	мнр	мнр
465		Квасово (Kovaszó)	рм	мр	рм	рм	рм
466		Мужіово (N. Muzsály)	м	мр	мр	мр	м
467		Оросієво (Sáros-Oroszi)	мс	м	м	м	м
468		Бучу	мс	м	м	м	мр*
469		Чома	р	м	м	м	м
470		Яношіово (Makkos-Jánosi)	мр	м	м	м	мр*
471		Ґат	м	м	м	м	мр
472		Гомок	р	мр	м	рм	м
473		Балажир	мр	м	мр	м	м
474		Жнятино (Izsnyéte)	мр	м	мр	мр	м
475	Угоча	Вілок (Tisza Ujlak)	мр	мр	м	м	м
476		Сирма	мр	мр	рм	рм	рм
477		Матьфалва	мр	мр	рм	рм	м
478		Карачфалва	р	р	рм	мр	м
479		Текегаза	м	мр	рм	мр	мр
480		Ґудя (Gödényháza)	м	м	мр	мр	мр
481		Фаркашфалва	р	р	мр	м	м
482		Хижі (Kis-Tarna)	в	в	р	рв	рвм
483		Тернавка (N. Tarna)	в	в	вмн	мв	мвр
484		Тур-Теребеш	мнр	мнр	мр	м	м
485		Батар	р	р	мр	м	м
486		Чепе	мр	м	м	м	м
487		Кекенюш (Kökönyesd)	рм	мр	м	м	м
488		Чедреґ	р	р	м	м	м
489		Густе (Huszt)	рм	мр	рм	рм	рм
490		Тячово (Tecső)	мр	мр	мр	м	мр

Ч.	Сто-лиця	Громада	Ф.	1869	1880	1890	1900
491	Марамарош	Гута (Ferenczvölgy)	?	р	мвн	нвм	нвмр
492		Довгополе (Hosszumező)	мр	мв	мр	мр	мр
493		Сигіт (M. Sziget)	мрвн	мрв	мнвр	мнв	мнв
494		Микова (Veresmart)	р	р	рмн	мрв	рмв
495		Крочунів (Karácsonyfalva)	р	р	нр	нр	нр
496		Кобилецька Поляна (Kabola	рн	рм	мр	мр	мр
497		Керекгедь [Polyána)	рн	р	мр	мр	мр
498		В. Апша (Felső-Apsa)	в	р	р	р	р
499		Бистра	р	} в	вр	вр	вр
500		Петрова	в				
501		В. Вишково	вн	в	нвмр	нвм	нвмр
502		Коштіл (Rónaszék)	рмнв	нмв	м	м	м
503							
504	Сатмир	Шар (Sár)	р	м	м	м	м
505		Пенейслек (Penészlek)	р	мр	мр	рм	м
506		Как	мр	м	м	мв	вм
507		Шаркиз (Sárköz)	мр	мр	м	м	мср*
508		Щаркиз-Уйлак	мр	мр	м	м	м
509		Фабіянгаза	мр	м	м	м	м
510		Ґебе	мр	м	м	м	м
511		Ов-Палї (Ópalyi)	мр	м	м	м	м
512		Нїр-Вашварі	мр	м	мв	м	м
513		Нїр-Часарі	р	м	м	м	м
514		Держ	р	мр	м	м	м
515	Саболч	Пиліш (Pilis)	м	м	рм	мв	м
516		Нїр Луґош (Nyirlugos)	мс	мс	мрс	м	м
517		Нїр-Ачад	м	м	мр	м	м

II.

Приглянувши ся близше сьому реєстрови, мусимо дійти до ріжних інтересних висновків. Найважнійші з них будуть ось які:

Передусім треба сконстатувати факт, що Балоґ, порівнуючи числа 1890 р. з числами у Фейньеша, використав останнього недокладно і хибно. Так прим. села: Кобульниця, Мичак і Дюрдьош (Шар) не мають у нього вказівки що до племінного характеру у 1840 р., бо буцім то ті села повстали аж після того року; тимчасом ті села давнї й подані у Фейньеша, тілько в иньшім комітатї (Земл.). Як би Б. був почислив і їх, то дістав би 2 села більше, що з буцім то руських стали словацькими (178). Кілька иньших подібних недоглядів із селами, де Русини мали б тілько меньшість, полишаємо на боці. Дальше виписки Б—а з Фейньеша часто не годять ся з дійсними вказівками останнього. Так прим. с. Надабула у Ґимирі зазначені у Б. як перед 50 роками руське, в дійсности у Ф. воно подане як мадярсько-словацьке; с. Вишківцї у Шариши означені у Б. як словацьке у 1840 р., в дійсности Ф. назвав його руським; с. Матяшгаза у Землинї замісць руським повинно подібно бути мадярсько-руським; сс. В. і М. Ґеївцї в Угу мають бути мадярські а не руські; с. Керекгедь у Мармороші русько-нїмецьке, а не мадярське; с. Вж. Вишово тамже волосько-нїмецьке, а не руське.

Вже самі ті поправки модифікують дещо висновки Балога. З порівнаня Ф. із датами 1890 р. виходить, що змадярщилось 40 громад, зісловачилось 220, знїмчила ся (чи там зжидоватїла) 1 громада, а се від результату, поданого Б—ом значно ріжнить ся, так само здобули Русини 5 громад, а не 4, як подає Б. (1 слов., 2 мад. і 2 рум.). Усе те одначе не зміняє певности, що всї ті висновки не мають ніякої вартости. В першій розвідцї навів я кілька головних арґументів проти неї, тут їх повторяти не стану, додам тілько дещо.

Вартість вказівок Фейньеша в рр. 1839—44 видимо найлїпше з того, що у ґеоґрафічнім словарі тогож автора з р. 1851 бачимо деякі важні зміни. Так прим. що до Боршода подані Балогом означення взяті з 2 видання 1844 р., а вже у словарі з 1851 р. бачимо великі зміни: Ш. Сиґед вже не русько-мадярський, але мадярсько-словацький; про Г. Керестур нема звістки, Ш. Петрі вже русько-мадярське; Ш. Вамош має „людність мадярську, з виїмком всього тілько 4 родин, що походячи

з горішніх комітатів не хочуть змадярщити ся"; що до Вж. Жолци, то „вся місцевість з огляду на мову словацька, але кождий там говорить по мадярськи, тілько та хиба, що до мадярського язика не богато мають симпатії"; Ґиримбинь уже мадярсько-руський, але „загалом мешканці говорять по мадярськи і **словацьки**, тільки що по словацьки висловлюють ся більше радо"; Дубічань вже чисто мадярський (гр.-кат. навіть нині нема там); Мучонь русько-мадярський; у Каллов „людність—то помадярщені Словаки і нема між ними анї одного, щоби вже не знав по мадярськи"; Абод вже чисто мадярський, Ракаца мадярсько-руська, Вислава мадярсько-руська, Дебрейте чисто мадярське; коротко — за сім літ ледви два села (Ш. Палфалва й Ірота) полишились такими самими, себто руськими.

На жаль одначе всї инші комітати, що сюди входять, полишили ся без усякої зміни, не тому, буцїм то автор не мав нічого зміняти, але він просто повторив все зі своєї статистики, прим. число людности буквально те саме. Як би був провірив однаково всї комітати, то певно бачили би ми зміни подібні як у Боршоді, передусім в Абауй-Торнї та Землинї. Отже один новий доказ правдивости вказівок Фейньеша з сорокових років, а ще важнїйший для оцїнки легковірности тих, що повірили сим вказівкам.

У ґеоґрафічнім словари Фейньеша з р. 1851 бачимо отже, з виїмком Боршода, те саме племінне означеннє, що й у роках 1839—44, то значить, що вказівки його повинні зближатись до вислїду першого загального обчислення племінних відносин, переведеного 1851 р. віденським центральним статистичним урядом. Детайльні дати сеї конскрипції не були опублїковані, за те використав їх тодїшнїй голова статистичного уряду бр. Черніґ для своєї етноґрафічної карти Австрії. І щож, коли порівнаємо оба означення з того самого року, впаде нам в очи величезна ріжниця.

Коли означення Фейньеша положимо на 1851 р., тодї від найблизшого обчислення маємо тілько 18 літ, а яка кольосальна ріжниця! Як би так вірити одним і другим означенням, то вийшло би щось дивоглядне. В Боршодї й Абауй-Торнї мало не всї руські села помадярщили ся, у Спишу і західнім Шариши майже всї пословачили ся, натомість у Землинї, ба навіть у Ґимирі всї зацїлїли. Що се таке сталось? Таж навіть одно поколїннє не пережило, а без того нема винародовлення. До того все те стало ся в часї найбільшого гноблення мадяризму, а про-

теґовання Русинів австрийським урядом! Розумієть ся иньшого виходу нема, тілько що оба означення безвартні. Се очевидно, що Фейньеш з'ідентифікував греко-католицьких Словян із Русинами, а конскриптори 1869 р. в одних округах держали ся того самого блуду, а в иньших все словянське впихали в рубрику Словаків.

Межи 1869 р. і дальшими конскрипціями минає вже тілько по 10 літ. Та й тут що за дивогляди виходять! Протягом 10 літ, як по якій пошести, зникають всї Русини у Ґимирі, середнім і південнім Землинї, західнїм Угу, та натомість, як під ударом палицї пророка, воскресають Русини у Спишу і цїлім північнім Шариши. Що за чудо? Розумієть ся, що єдиний вислід такий, що оба означення 1869 і 1880 рр. хибні, а передусїм перше з них.

Такі самі маґічні штуки видимо і при порівнанню дальших років: цїлі руські полоси стають протягом 10 літ мадярськими або словацькими, та противно мадярські і словацькі виходять руськими; за дальших 10 лїт повертають ся знов цїлі округи до стану з перед 20 літ і т. и. Докладне вичислюваннє тих давних метаморфоз не потрібно забирало б місце, досить глянути на реєстр, або на мапку. Хто отже схоче приймити всї ті дані за добру монету, як того хоче д. Нідерлє, то мусить дійти до висновку, що Угорщина виїмкова країна на сьвіті, де етноґрафічні відносини переміняють ся мов у калейдоскопі. Що було би, як би так Балог писав свою працю по кождій конскрипції? Таж остання тілько „відрущила" аж 32 „словацькі", а 3 „мадярські" громади!

Тепер отже виходить ясно, що анї старі підручники Фейньеша, анї урядові списи людности, роблені від р. 1869 не дають вірного образу етнїчних відносин у північно-східній Угорщинї і не можна їх брати в основу при означенню етноґрафічної теріторії Угорської Руси. Урядові переписи людности 1869—1900 рр. можуть в тім разї бути тілько другорядними помічними вказівками, натомісць в основу мусять бути положені результати иньших студій, головно язикових. Доки се не буде докладно прослїджене, доти не буде можна говорити щось певне про етноґрафічну теріторію Угорської Руси, а тим самим і про число тамошнїх Русинів.

Як видно з висше поданого реєстру, то ріжниці межи поодинокими роками, а навіть і Фейньешом, малїють, коли посуваємо ся з заходу на схід і з полудня до півночи. Порівняннє

показує, що все таки єсть значна теріторія, де всї відомости 1839—1900, разом із урядовою переписю 1851 р. годять ся з собою. Се безсумнївно руська теріторія. Хоч і тут не всюди можна вірити урядовим датам (1869—1900), як показує драстичний примір с. Пасіка в Берегу, записаного 1890 р. чисто мадярським, коли знов 1900 р. тілько 12% всеї тамошньої людности (606) уміло по мадярськи. Все таки для пізнання східньої частини Угорської Руси урядова статистика може мати деяку більшу вартість, ніж що до західньої частини. Найбільше баламуцтво (сьвідоме чи не сьвідоме — в се не входжу) лежить у тім, що на заходї не відріжняють добре Русинів від Словаків, особливо коли один у них обряд. Того не треба розуміти так, що буцїм то сама людність не знає, куди вона належить, до Русинів чи Словаків, се розуміннє переважно єсть, тілько орґани конскрипції грішать повною іґноранцією чи може тенденцією. Інтересно, що села буцїм то переміняють свою національну признаку звичайно не одинцем, а ґрупами, майже ідентичними з адміністрацийним подїлом (на збірні громади і повіти). Самоволя уряду тут очевидна понад усякі сумніви. Як примір такої самоволї може послужити карта Марамароша з р. 1876, додана до офіціяльного опису комітата[1]). На нїй села: Апшиця, Вж. Апша, Микова, Крочунів, Вж. Руна, Руськово, Руська Крива, Руська Поляна — означені як румунські, а вони або чисто, або переважно руські, були й є.

Ну щож, коли в урядових статистичних обчисленнях не маємо нїякої тривкої підстави для пізнання угро-руської теріторії, а систематична наукова експедиція в тій цїли ще не була орґанізована і ледви чи зараз буде — чи вже нема цїлком на чім оперти ся, аби хоч як-так означити межі Угорської Руси? Полишають ся епархіяльні схематизми. Їх брано часто в основу для визначення теріторії і числа Угорських Русинів; на них опер ся вже Фейньеш. На дїлї вони не мають теж великої вартости, подекуди навіть меньшу нїж урядові дати. При кождій парохії (не при кождій церкві або громадї) подано у них, якої мови уживаєть ся в проповідях. Та се ще дуже мало говорить. Прим. в селї єсть половина греко-католиків, половина римо-католиків, або протестантів, в схематизмі зазначено що lingua ruthenica; виходить питаннє: чи так говорять тілько греко-католики, чи й иньші? Або знов: до парохії належить два або три

---

[1]) Máramaros vármegye egyetemes leirása, Bpst, 1876.

села, в однім людність чисто руська, в другім мадярська, в третім мішана або й румунська, а в схематизмі стоїть: lingua rutheniса et hungarica (valachica); і як же тут можливе розмежованнє? В усїх більших громадах, де є угро-руська інтеліґенція, єсть звичай, що для неї говорить ся проповіди по мадярськи, так само для школярів державних шкіл, та зараз пишуть, що попри руську уживано й мадярської мови. Та не кінець на тім. Схематизм мукачівської епархії має один термін lingua ruthenica як для Руснаків (Марамарош, Берег, півн. Уґоча, схід. Уг, півн. Землин, півн. Шариш), так для Сотаків (серед. Уг), так для Словаків (схід. Уг, серед. Землин), а в них не одна мова, в кождім разї дві окремі. У пряшівській епархії знов инакше. Там фіґурує термін: lingua slavo-ruthenica. Що значить сей термін Смотрицького? Тут розуміють і мову західнїх угорських Русинів (півн. Землин, півн. Шариш, півн.-схід. Спиш) і мову висше згаданих Словаків („словенський язик“ ще у серед. і півд. Шариши, у Спишу, Ґимирі, Абауй-Торнї, Боршодї), отже знов дві окремі мови, а на Спишу можна б говорити ще про третю. Виходить ясно, що вартість вказївок церковних схематизмів не велика. Задержав ся я на них довше тому, що деякі дослїдники Угорської Руси перецїнюють їх і доходять до мало оправданих висновків.

Єдине, що може дати як-так правдивий образ угро-руської теріторії, то етноґрафічна карта Черніґа[1]) (на нїй опер свою Я. Головацький). Вона, як сказано, зроблена на основі першої конскрипції народностей 1851 р. Австрийський уряд задумав її ще 1846 р., але вів се дїло дуже пиняво, аж заскочений національно-полїтичними подіями 1848 р., рішив по здавленню революції придивити ся близше національним відносинам монархії, пізнати простір і чисельність поодиноких народностей — і перевів спис людности 1851 р. Треба признати, що зроблено се з доволї великою обєктивностю, на основі мови. Ніяка пізнїйша конскрипція не була вже так старанна. Певно, що й у спис 1851 р. попали деякі похибки, головно на русько-словацькій границї, але загалом вони не дуже великі, тому отся карта ще й доси подає можливий образ національних теріторій Австро-Угорщини. Доки межі Угорської Руси не будуть докладно означені спеціяльною науковою експедицією, доти карта Черніґа буде неминучо по-

[1]) Ethnographische Karte der oest. Monarchie, entworfen von Karl Freiherrn Czörnig, Wien 1855, 1 : 864000.

трібною при подібних дослідах. Я мав нагоду нераз про се переконати ся. До того самого погляду дійшов був у 1892 р. А. Петров[1]), а ще давнійше Я. Головацький. Тому що, як сказано, карта ся і словар Фейньеша належать до одного й того самого року, то вже досить сього, щоби вартість вказівок Ф—а звести до дуже скромних границь. Не треба вкінці доказувати, що супроти карти Черніґа не має наукової вартости карта le Monnier на основі спису 1880 р.[2]) та її наслідування.

Отсе загальні висновки з порівнання дотеперішнїх статистичних дат і вказівок, урядових і неурядових. Тепер чень уже нїхто не стане впевняти, що число угорських Русинів та їх теріторію можна означити на основі періодичних урядових списів людности. Вони можуть тілько бути помічним матеріялом, до певного степеня орієнтацийним, а рішати будуть иньші матеріяли, яких ще дуже не богато,— історичні, язикові, етнольоґічні й антропольоґічні. Заки буде можна дійти до якоїсь певности, хоч би й релятивної, в означенню числа й теріторії Угорських Русинів буде треба розвязати цілий ряд трудностей, неясностей ба й суперечностей. З поміж них наперед висувають ся такі як: Від коли живуть Русини за Карпатами? Чи угро-руська теріторія в історичних часах збільшаєть ся, чи зменьшаєть ся? Де границя межи Русинами і Словаками, або що творить окремішність сих обох народностей? Як заховують ся Русини супроти мадярського й румунського елємента, тепер і давнійше? і т. ин. В дальших частинах попробую дати причинки до розвязання сих та иньших подібних питань.

---

[1]) Замѣтки по Угорской Руси (Ж. М. Н. Пр. 1892, II).

[2]) Sprachenkarte von Oesterreich-Ungarn, bearb. von Dr. Franz R. v. le Monnier, Wien 1888, 1 : 1000000.